

MIS ASI SEE ON, MIDA NIMETATAKSE KRIMINALISTIKATAKTIKAKS?¹

RAIVO ÖPIK

Võttesõnad: kriminalistikataktika, kriminalistika, kuritegude uurimine

Ülevaade. Artikli eesmärk on anda ülevaade kriminalistikataktika mõistest ja struktuurist. Artiklis on käsitletud kriminalistikataktika kui kriminalistika alamsüsteemi kujunemist, erinevaid määratlusi ja võimalikke arengutendentse.

¹ Pealkiri on inspireeritud Alan F. Chalmersi teadusfilosoofilisest raamatust „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“.

SISSEJUHATUS

Kuritegude uurimisel tõendeid ja muud asjas olulist informatsiooni kogudes tuleb lahendada palju keerukaid, mitme tundmatuga, otsimis-tunnetusliku iseloomuga ülesandeid. Seejuures tuleb neid ülesandeid mõnigi kord lahendada piiratud ressursi, vastutegutsemise ja taktikalise riski tingimuses. Nendes tingimustes edu saavutamiseks peavad uurijad olema teadlikud kurjategijate võimaliku käitumise seaduspärasustest nii kuriteo toimepanemise ajal kui ka pärast seda (sh kriminaalmenetluse huviorbiiti sattudes) ja oskama õigesti valida situatsioonile vastav uurimistoimingu liik ja iseloom, elimineerida vastutegutseja loodud takistused, õigustatult riskida, luua psühholoogiline kontakt kahtlustatavaga ja teiste kriminaalmenetluses osalevate isikutega. Kõik sellised teadmised ja oskused on taktikalise iseloomuga. Neid käsitletakse kriminalistika struktuuri sellises alamsüsteemis nagu kriminalistikakattika (menetlustaktika).

Kriminalistikakattikat võib vaadelda kolmest aspektist: kui teadust (kriminalistikateaduse haru); kui õppeainet; kui praktilist tegevust kuritegude avastamisel, uurimisel ja ärahoidmisel. Selles artiklis käsitletakse seda eelkõige teaduse aspektist.

Kriminalistikakattika mõiste ei ole kuni praeguseni leidnud ühetähenduslikku määratlust. Eestis võib kriminalistikakattika ja kriminaalmenetluse õiguse vaheliste piiride hägusus olla tingitud ka kriminalistikateooria küsimustes laiapõhjalise teadusliku diskussiooni vähesusest.¹

Selle artikli eesmärk on vaadelda kriminalistikakattika olemust ja struktuuri selle arengus. Uurimisprobleemiks on selgitada, millised on kriminalistikakattika olemuslikud jooned, struktuurilelemendid ja arengutendentsid.²

Poznani Adam Mickiewiczi nimelise ülikooli dotsent Hubert Kolecki (2012, cc. 24–39) uurimuse aruandest nähtub, et kriminalistika ei olnud ega ole ka praegu paljude Lääne-Euroopa ja Ameerika ülikoolide õppekavades ning seda õpetatakse peamiselt politsei- ja sõjaväeakadeemias kui rakendusliku iseloomuga ainet. Kriminalistika on ülikooliaine staatuses peamiselt endise sotsialismileeri maade ja mõnes Austria, Šveitsi, Prantsusmaa, Belgia ja Saksamaa ülikoolis. Kusjuures Saksamaa erialakirjanduses on juba ammu juhitud tähelepanu sellele, et ülikoolides on vaja hakata arendama modernset tulevi-kuorientatsiooniga teaduslikku kriminalistikat. (Jaeger, 2000, s. 60) Seetõttu on ka selle artikli koostamisel olnud kasutada valdavalt saksa- ja venekeelsed allikad. Ingliskeelses erialakirjanduses leiab kriminalistika kui teaduse teoreetilisi käsitlusi harvemini.

¹ Eeltoodud on autori seisukohad (võib-olla mitte väga haruldased), mis põhinevad suhteliselt pikaajalisel praktilisel tegevusel kuritegude uurimise valdkonnas ja loetud erialakirjanduse seisukohtade üldistusel.

² Selle artikli eesmärk ei ole analüüsida kriminalistikakattika õpetamist. Liiga paljude teemade käsitlemine muudaks artikli laialivalguvaks. Õpetamise teema on väga mitmetahuline ja vajab põhjalikku analüüsi ning on mahukuse tõttu plaanitud eraldi artiklina.

1. KRIMINALISTIKATAKTIKA OLEMUS

Kriminalistikataktika areng on lahutamatult seotud kriminalistika kui teaduse ajaloolise arenguga. Kriminalistikast kui teaduslike teadmiste süsteemist hakati kirjutama XIX sajandi lõpus, kuigi kuritegude uurimisel toimusid sisult kriminalistikategevused juba varem. Sel ajal oli kriminalistika põhiline ülesanne varustada kuritegude uurimise protsessi selliste andmetega, mille alusel oleks võimalik objektiivselt otsustada uuritava sündmuse asjaolude üle. Kriminalistikategevused selliste andmete saamiseks toimusid peamiselt empiirilise kogemuse alusel. (Malevski, 2014; Терехович, 2015)

XIX sajandi lõpus ilmus kuritegude uurimise kogemuse üldistusena Austria-Ungari kohtu-uurija ja Grazi Ülikooli professori Hans Grossi (1922; Гросс, 2002) teos „Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik“, mida loetakse kriminalistika kui teaduslike teadmiste süsteemi kujunemise alguseks. Selles teoses võeti kasutusele termin *kriminalistika* ja hakati seda kasutama ka edaspidi. (Malevski, 2014; Терехович, 2015)

Nii selles kui ka tol ajal edaspidi ilmunud teostes anti uurijatele ja ekspertidele peamiselt kogemuslikud (empiirilised) teadmised ja soovitusel kuritegude uurimiseks. Sellisena oli kriminalistika pikka aega kasutusel nii praktilise tegevusena kui ka kutseharidusena.

Gross (1922; Гросс, 2002) paigutas kriminalistika kriminoloogia süsteemi, kusjuures kriminalistika enda süsteemi kujutas ta kahest alamsüsteemist koosnevana: õpetus kuritegude toimepanemise viisidest ja õpetus kuritegude uurimisest. Seega võib öelda, et Gross pidas kriminalistikat kriminaalõiguse rakendamist abistavaks ja tema arvates on kriminalistika olemuses kaks aspekti: 1) tõe tuvastamine igas kriminaalasjas – praktiline aspekt, 2) kurjategija käitumise tundaõppimine ja kuriteo mehhanismi tunnetamine – teoreetiline aspekt.

Seega võib öelda, et kriminalistika peamine uurimisobjekt on inimtegevus ja seda kahest aspektist: ühelt poolt kurjategija käitumine kui tunnetuse objekt ja teiselt poolt uurija (kriminalisti, menetleja) tegevus kui juhtimise ja optimeerimise objekt (Колдин, 2007, c. 20).

Kriminalistika kui iseseisva teadusharu tekkimise ajal vaadeldi taktikat kui politseitehnika osa. Õige pea leidis ettekujutus kriminalistikataktikast kui iseseisvast kriminalistika harust kajastamist Austria-Ungari ja Saksamaa teadlaste Albert Weingarti (aastal 1912 ilmunud) ja Hans Shneikerti (aastal 1925 ilmunud) töödes.

Sel ajal oli võitlus kuritegevusega võrreldav sõjaga. Nõustun enamiku autorite arvamusel selles, et taktika- ja strateegia terminid on kriminalistikasse üle võetud sõjateadusest ja adapteeritud kuritegevusevastase võitluse eesmärkidel. Võib öelda, et taktika ja strateegia omavaheline suhe on vaadeldav kui üksik ja üldine, kus taktikaline tasand on üksiku lahingu võitmine ja strateegiline tasand kogu sõja võitmine. (Malevski, 2014, pp. 101–102)

Strateegiat võib vaadelda kui terviklikku, üldise ülesande lahendamise sfääri – sõjaliste ja teiste, kaasnevate tegevuste planeerimine, organiseerimine ja läbiviimine sõjas või siis kriminalistikas teatud territooriumil kõigi kuritegude ärahoidmisele, avastamisele ja menetlemisele suunatud tegevuste kogumi prognoosimine, planeerimine ja elluviimine nii käesoleval ajal kui ka lähitulevikus. Taktika on üksikute, lokaalsete ülesannete lahendamise – üksiku lahingu planeerimine, organiseerimine ja läbiviimine ehk kriminalistikas üksiku jälitus- või uurimistoimingute või taktikalise kombinatsiooni korraldamine ja läbiviimine, aga samuti konkreetse kriminaalasja uurimine. Üldises mõttes on taktika vahendid ja võtete süsteem, mis on suunatud teatud eesmärgi saavutamisele võitluse, huvide kokkupõrke ja vastutegutsemise ületamise teel. Kuritegude uurimisele on olemuslikult omane huvide konflikt ja vastutegutsemine. (Malevski, 2014, pp. 101–102) See peegeldub ka kriminaalmenetluse õiguslikus regulatsioonis, kus on suurt tähelepanu pööratud kaitse ja kaitsja institutsioonile just kohtueelse menetluse etapil.

Terminil *taktika* on kriminalistikas sõjalise taktikaga võrreldes teatud tinglikkuse elemendid. Kriminalistikataktika valdkond ei ole üksnes vastavalt uurimissituatsioonile konfliktide ja vastutegutsemise kõrvaldamisele suunatud viisid ja vahendid, vaid ka soovituselised kuritegu uuriva isiku optimaalse käitumisviisi valikuks ja koostööks teiste kriminaalmenetluses osalejatega selleks, et efektiivselt kasutada soodsat situatsiooni.

Kriminalistikataktika mõiste kujunes ja arenes samal ajal kriminalistikatehnika mõistega. Kriminalistikatehnika võttis üle ja adapteeris loodus- ja tehnikateaduste vahendeid ja meetodeid õiguskaitseorganite vajadusteks, aga kriminalistikataktika pidi tagama nende kasutamise tõendite kogumiseks ja uurimiseks ranges vastavuses protsessiõigusega. Kahtlemata kasutas ka kriminalistikataktika teiste teaduste, nagu loogika, psühholoogia ja eetika saavutusi.

Kuigi kriminalistika tekkimise ja arenemise esimestel etappidel oli selle peamiseks osaks taktika, siis loodusteaduste ja tehnika tormilise arengu ning nende saavutuste eduka juurutamise tõttu kuritegude avastamise ja uurimise protsessi pidi ta oma koha loovutama kriminalistikatehnikale. Kriminalistikatehnika meetodid ja vahendid olid suunatud materiaalsete kuriteojälgede ja teiste materiaalsete objektide uurimisele. Tehnilised võimalused näisid olevat piiramatud ja kriminaalmenetluses algas nn tummade tunnistajate, s.o asitõendite ajastu. Mõnes Lääne-Euroopa ja Ameerika riigis võeti *kriminalistika* sünonüümideks kasutusele sellised terminid nagu *politseitehnika*, *politseilik teadus*, *loodusteaduslik kriminalistika*, *kohtulik teadus* (ingl *police technique*, *forensic science*; pr *police scientifique*; sk *Naturwissenschaftliche Kriminalistik*). (Malevski, 2014) Mitme autori arvates kriminalistika üksnes adapteeris teiste teaduste (eelkõige füüsika ja loodusteaduste) saavutusi kuritegude avastamiseks (O'Hara & Osterburg, 1972).

Tähelepanu koondumist XX sajandi esimesel poolel kriminalistikatehnika küsimustele mõjutasid ka protsessiõiguse esindajate seisukohad. Paljud neist pidasid ja peavad ka praegu menetlustoimingute läbiviimise taktikat ning kõiki tõendite ja tõendamise seo-

tud küsimusi eranditult kriminaalmenetluse kompetentsi kuuluvaks. Need asjaolud on pidurdanud kriminalistikataktika kontseptuaalsete ideede arenemist. (Возгрин, 2003, c. 196) 1954. aastal ilmus Lääne-Euroopas kriminalistikataktika teoreetilistele küsimustele pühendatud Franz Meixneri (1954) oluline töö „Kriminaltaktik“, milles juhiti tähelepanu sellele, et kriminaalasjade uurimisel on esmatähtis situatsiooni hindamine, uurimisplaani koostamine ja realiseerimine.

Ka edaspidi on Saksamaa kriminalistid rõhutanud just kriminalistikalise mõtteviisi (maailmavaate) tähtsust kuritegude uurimisel, mis peab tagama selle, et kõigel, mida uurija teeb, oleks tähendus (idee), mis tagab uurimise lõppeesmärgi saavutamise võimalikult efektiivselt (Walder, 1996).

Venemaa (Nõukogude Liidu) ja Ida-Euroopa koolkonnas peeti XX sajandi esimesel poolel kriminalistikat rakenduslikuks tehniliseks distsipliiniks. Tollastes õpikutes ei pööratud tähelepanu tehnika ja taktika eristamisele, kuid pärast sissejuhatavaid teemasid järgnes tehnika ja taktika küsimuste käsitlemine, kusjuures prioriteet oli tehnika. See kajastub ka kriminalistika määratlustes. Nii näiteks on 1950. aastal väljaantud õpikus määratletud kriminalistikat kui teadust kuritegude avastamiseks kasutatavate tõendite leidmise, kogumise, fikseerimise ja uurimise tehnilistest ja taktikalistest võtetest ja vahenditest (Винберг *et al.*, 1950, c 4). Selles määratluses väärib tähelepanu see, et esimesena nimetatakse tehnikat. Selline teemade järjestus on selle koolkonna õpikutes kasutusel tänini.

Ka Eesti uurimisasutustes on kuni käesolev ajani kriminalistikast rääkides prioriteetseks tehnika. Nii näiteks on Politsei- ja Piirivalveameti (PPA) kriminalistika töögrupp tegelenud üksnes kriminalistikatehnika probleemidega.

XX sajandi teisel poolel hakkas suur hulk Ida-Euroopa koolkonna kriminalistikateadlasi intensiivselt tegelema kriminalistikataktika teooria küsimustega ja praktiliste taktikaliste soovitude väljatöötamisega.

Vaated ja arusaamised taktika sisust ja kohast kriminalistika süsteemis on kriminalistikateaduse ajaloos korduvalt muutunud ja autorid on rõhutanud eri aspekte. Kes tegi rõhuasetuse uurimis- ja jälitustoimingute läbiviimise spetsiifikale, kes käsitles uurimist laiemalt, alates kuriteo toimepanemise viisist ja kriminalistikalisest iseloomustusest, kes keskendus uurimissituatsiooni lahendamisele ja uurimise planeerimisele.

Autorid, kes on kriminalistikataktika olemusest kirjutades teinud rõhuasetuse sellistele teemadele nagu kuritegude uurimise organiseerimine ja planeerimine, on määratlenud kriminalistikataktikat kui kriminalistika eriosa iseseisvat alamsüsteemi, milles käsitletakse kuritegude uurimise organiseerimise ja planeerimise ning seda tegevate isikute optimaalsete käitumisviiside määratlemise, aga samuti menetlustoimingute efektiivse läbiviimise teaduslikke aluseid ja nendel tuginevaid praktilisi soovitusi (Возгрин *et al.*, 2001, c. 133).

Uurimis- ja jälitustoimingute läbiviimise spetsiifikale keskendunud autorid määratlevad kriminalistikataktikat kui teaduslike aluste ja selle alusel välja töötatud praktiliste soovitude süsteemi üksikute uurimis- ja kohtutoimingute tegemiseks (Арафонов & Филиппов, 2002, с. 77). Uurimise planeerimine ja korraldamine moodustavad aga nende autorite arvates kriminalistika eraldiseisva (viienda) osa – „kuritegude avastamise ja uurimise organiseerimine“ (Филиппов, 2011).

Ka Eesti erialakirjanduses on kriminalistikataktikat määratletud kui menetlustaktikat, „milles käsitletakse kriminaalmenetluse seaduse sätetele tuginedes uurimistoimingutes ja ekspertiiside korraldamisel rakendatavaid taktikasoovitusi ja -nõudeid“. Samas räägitakse kriminalistika traditsioonilisest neljaosalisest kontseptsioonist. (Lindmäe, 1995, lk 5)

T. Averjanova, R. Belkini, J. Koruhovi ja E. Rossinskaja (2007, с. 441) koostatud kriminalistikaõpikus on kriminalistikataktika määratletud kui kohtueelse ja kohtuliku uurimise organiseerimise ja planeerimise, tõendamisele ja tõendite kogumisele ja uurimisele suunatud konkreetseid uurimis- ja kohtutoiminguid tegevate isikute käitumislíini määravate, kuriteo toimepanemist ja varjamist soodustanud põhjuste ja tingimuste tuvastamise teaduslike seisukohtade ja nende alusel väljatöötatud praktiliste soovitude süsteemi (Аверьянова *et al.*, 2007, с. 441). Selles määratluses on kriminalistikataktika hulka arvatud ka kuritegude tõkestamise ja ärahoidmise tegevused.

Kriminalistikataktika spetsiifiline aspekt seisneb selles, et see käsitleb kriminalistikalise otsuse vastuvõtmise situatsioonipõhiseid võtteid (meetodid, algoritmid). Seega seisneb taktika olemus uurimises osalejate omavahelise situatsioonipõhise suhtlemise analüüsimises.

Selle kriminalistika osa peamine ülesanne on kriminalistikateaduse teadmiste optimaalne süstematiseerimine nende edasiarendamise ja õpetamise juurutamise eesmärgil. Praktilises kriminalistikalises tegevuses kasutatakse taktikalisi võtteid lahutamatus seoses meetoodika ja tehnika võtetega. (Крестовников, 2007, с. 449)

Taktikalise aspekti oluliseks probleemiks on kriminalistikalises tegevuses tehnilise, taktikalise ja metodoloogilise tasandi omavahelised seosed ja sõltuvused. Tegevuse süsteemi analüüsid on tähtis arvestada madalama taseme sisaldumist kõrgemas: taktika lülitab endasse tehnika ning meetoodika omakorda sisaldab nii tehnikat kui ka taktikat. (Крестовников, 2007, с. 450–451)

2. KRIMINALISTIKATAKTIKA STRUKTUUR

Olles kriminalistikasüsteemi üheks koostisosaks, on kriminalistikataktika struktuur tihedalt seotud kogu kriminalistika struktuuriga. Kriminalistika kontseptsioonide süsteemsetes mudelites on kriminalistikateaduse struktuuri käsitletud erinevalt ja seetõttu on ka kriminalistikataktika struktuuril erinevaid käsitlusi.³

Gross (1922; Грощ, 2002) ei too oma „Kohtuuriija käsiraamatus“ välja iseseisvate osadena kriminalistikataktikat ja -tehnikat, kuid raamatu struktuurist võib mõista, et ta ei piiritle kriminalistikat üksnes tehnika- ja loodusteaduste valdkonnast laenatud vahendite ja meetodite kasutamisega kuritegude avastamiseks ja uurimiseks. Käsiraamatu struktuur koosneb õigusteadusele omaselt üld- ja eriosast, mis jagunevad omakorda peatükideks. Üldosa koosneb sellistest peatükkidest nagu „Kohtuuriijast“, „Ülekuulamisest“, „Vaatluse läbiviimisest“ ja „Ettevalmistavad tegevused kuriteokohale väljasõiduks“. Need on tänapäeva klassikalised kriminalistikataktika teemad. Eriosas on põhjalikku käsitlust leidnud eri liiki kuritegude *modus operandi* ja selle kajastumine kuriteojälgedena, mis on kuritegude uurimise planeerimise ja korraldamise aluseks ning mis kuulub tänapäeval kuritegude uurimise metoodika koosseisu.

Võib öelda, et taktika kui kriminalistika osa kajastamisega Weingarti (1912) ja Shneikerti (1925) töödes hakati kriminalistikat käsitlema kolmeosalisena: 1) tehnika, 2) taktika ja 3) metoodika. Selline süsteem oli pikka aega kasutusel Saksamaal ja viimase eeskujul ka Venemaal. Kolmeosalist kriminalistika süsteemset mudelit edasi arendades toodi eraldi jaotisena välja neljas, teoreetilis-metodoloogiline osa. (Колдин, 2007, с. 15–16) Niisugune neljaosaline kriminalistika süsteemne mudel on viimastel aastakümnetel olnud kasutusel ka Eesti erialakirjanduses. Sealjuures jaotati kriminalistika kui kriminaalteaduste haru vastavalt õigusteaduse üldisele struktuurile üld- ja eriosaks. Üldosa sisuks oli kriminalistika teooria ja metodoloogia, eriosa sisuks aga kriminalistikatehnika, -taktika ja -metoodika. (Lindmäe, 1995, lk 5) Siinjuures on huvitav märkida, et 1990. aastatel hakati Eesti erialakirjanduses kasutama kriminalistika eriosa koostisosade tähistamisel termini *kriminalistika-* asemel terminit *menetlus-*, seega siis *menetlustehnika*, *menetlustaktika* ja *menetlusmetoodika*.

Neljaosalise kriminalistika süsteemis on üldtuntud arusaamine kriminalistikataktika struktuurist selline, et see koosneb üldosast ja eriosast. Üldosa sisaldab kriminalistikataktika ainese ja olemuse uurimisele ja uurimistoimingute läbiviimise taktikale pühendatud baasteooriaid ja -õpetusi. Vastavalt sellele kuulub üldosa koosseisu kriminalistikataktika mõiste, allikad, ülesanded, süsteem ja seos kriminalistika teiste osadega; kriminalistikataktika põhilised mõistelised kategooriad; uurimistoimingute taktika ja taktikaliste kombinatsioonide alused; õpetus versioonidest ja uurimise planeerimine; õpetus uuri-

³ Erinevaid kriminalistika kontseptsioone on eesti keeles kokkuvõtvalt kirjeldatud: Öpik, R., 2009. Kriminalistika sisejulgeoleku valdkonna teaduse ja õppeaine. *Sisekaitseakadeemia toimetised*, 9, lk 70–87.

missituatsioonist; taktikaline otsus, selle vastuvõtmine ja realiseerimine; uurija tegevus taktikalise riski tingimustes; ootamatuse faktori mõju, selle kasutamine ja sellega arvestamine; kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu või tunnistaja isiksuse tundmaõppimine.

Eriosa koosseisu kuulub üksikute uurimis- ja muude menetlustoimingute taktika kohtueelses menetluses; ekspertise määramise ja tegemise taktika; uurimistoimingute läbiviimise taktika kohtumenetluses (Гаврилин, 2004, с. 4; Шепитько, 2012, с. 23).

Samas võib märgata ühtse seisukoha puudumist selles, millisesse struktuurielementi kuuluvad sellised kuritegude uurimise planeerimisega ja organiseerimisega seonduvad teemad nagu õpetus versioonist ja uurimissituatsioonist. Mõned kriminalistika neljaosalist struktuuri toetavad autorid lülitavad need kriminalistikataktika (menetlustaktika), teised aga eriliigiliste kuritegude uurimise meetodika koosseisu. Nii on see ka eestikeelses erialakirjanduses, kus õpetus versioonist oli algselt uurimistaktika koosseisus (Lindmäe, 1972), seejärel kriminalistika üldosas (Lindmäe, 1995, lk 5), aga samuti menetlusmeetodika koosseisus (Lindmäe, 1998).

Viimastel aastakümnetel on juhtimisteaduste arenedes tekkinud aktiivne diskussioon sel teemal, kas kriminalistika süsteemis peaks olema eraldi osana kuritegude avastamise ja uurimise korraldamine. Selle teoreetilise seisukoha esindajana võib nimetada A. Filippovi (2011, с. 313), kelle arvamuse kohaselt on taktika kriminalistikateaduse haru, mida võib määratleda kui kriminaalasjas tõendite kogumisele ja uurimisele suunatud uurimistoimingute läbiviimise teaduslike aluste ja nende alusel väljatöötatud taktikaliste soovitude süsteemi. Seega piirduks kriminalistikataktika uurimistoimingute ja ekspertise läbiviimise taktikaga. Aga sellised teemad nagu kuritegude uurimise organiseerimise struktuur ja põhimõtted, uurimissituatsioon, kriminalistikaline prognoosimine, taktikaline otsus, taktikaline kombinatsioon, kriminalistikaline versioon, uurimise planeerimine jms, moodustavad kriminalistika viieosalise kontseptsiooni kohaselt eraldiseisva (viienda) osa „kuritegude avastamise ja uurimise organiseerimine“.

Üheks kuritegude uurimise organiseerimise õpetuse iseseisva kriminalistika osana eristamise väärtuseks peetakse teaduslike teadmiste süstematiseerimist ja vasturääkivuste kõrvaldamist lähenemises nn organisatoorsele õpetusele (nt õpetus versioonist ja uurimise planeerimisest) paigutamises ühte või teise kriminalistika alamsüsteemi (Можяева, 2012, с. 11).

Eestis ei ole sel teemal arutelu tekkinud. Põhjuseks võib olla üldine kriminalistika teoreetiliste diskussioonide nappus, aga samuti see, et on määratlemata selle probleemi otsene praktiline tähendus uurimisasutuste jaoks.

Kriminalistikataktika struktuuris on unustusse jäänud kuritegeliku tegevuse taktika ehk kriminaaltaktika. Kuni XX sajandi teise pooleni kasutati seda terminit kogu kriminalistikataktika sünonüümina, mida ei saa aga pidada täpseks. Tänapäeval kasutatakse terminit *kriminaalne taktika* kui üldistavat kategooriat, mis kirjeldab tüüpilisi kuritegude toimepa-

nemise ja varjamise viise (*modus operandi*), kurjategijate käitumist, nende psühholoogilisi portreesid (profile), asjast huvitatud isikute vastutegutsemist, kuritegude toimepanemisel ja varjamisel tehtavaid instseneeringuid (lavastamisi) ja võltsimisi. Praegu ei ole seda tavapäraselt taktika struktuuris eraldi esile toodud. (Шепитько, 2012, c. 24) See seondub pigem kuriteoliigi kriminalistikalise iseloomustuse kategooriaga ja annab aluse eri kuriteoliikide uurimise metoodikas situatsioonipõhise meetodi väljatöötamiseks ja kasutamiseks praktikas.

Vaieldavaks on kujunenud küsimus jälitustegevuse ja tagaotsimise taktika suhtest kriminalistikataktikaga.

Nii on V. Terehovits (2015, c. 12–13), kritiseerides Läti teadusnõukogu otsust kinnitada õigusteaduste valdkonna uue alamvaldkonnana „kriminalistika ja operatiiv-jälitusliku tegevuse teooria“, väitnud, et sellisel viisil toimub piiride hägustamine kriminalistika kui teaduse ja operatiiv-jälitusliku tegevuse kui praktilise tegevuse vahel. Jälitustoimingud on praktilise tegevuse liik ja selle olemuse määrab poliitiline jälitamine. Terehovits on seisukohal, et kriminalistika ühendamine operatiiv-jälitusliku tegevuse teooriaga on obstructsioon kriminalistika arengus ja „vaevalt võib nõustuda sellega, et traditsioonilised operatiiv-jälituse vahendid – kavalus, juhus, raha – on teaduslikud vahendid“.

Vene juhtiv kriminalist Rafael Belkin (1997, c. 188) on märkinud, et jälituse tehniliseks muutumine ei tähenda selle loobumist sellistest traditsioonilistest võtetest ja vahenditest, nagu politseikoerte kasutamine, väline jälgimine, politseiagentide kasutamine, pealtkuulamine ja informaatorite kasutamine. Operatiivtöö peamised meetodid on oma olemuselt salastatusega kaetud jälgimine ja inimeste provotseerimine, mida jälitustöötajad ise nimetavad informatsiooni hankimiseks. Selliseid meetodeid ei ole aga teaduses välja töötatud ja vaevalt et ka töötatakse, kuna need ei vasta teaduse humaansetele väärtustele.

Selle seisukoha hindamisel tuleb kahtlemata arvestada selleaegse ühiskondliku ja õigusliku kontekstiga, kus Vene Föderatsioonis olid kriminaaljälituslikku tegevust reguleerivad õigusaktid suuremal või vähemal määral salastatud ja kriminaalprotsessi koodeksis ei olnud viidet jälitustoimingutega tõendite kogumisele.

Eestis oli jälitustegevusega tõendite kogumine reguleeritud 1994. aastal vastu võetud jälitustegevuse seadusega (1994), kuid alates aastast 2004 on jälitustoimingud kirjeldatud kriminaalmenetluse seadustikus (2003). Seega oli avalikustatud, et üheks tõendite kogumise viisiks on jälitustoimingud, mille kasutamisel tuleb järgida *ultima ratio* printsiipi.

Artikli autor nõustub seisukohaga, et jälituslike toimingute ja kombinatsioonide taktika peab leidma vastava koha mitte ainult jälitustegevuse teoorias, vaid ka kriminalistikas. See on seotud sellega, et kuigi jälitustegevuse ja kriminaalmenetlusliku tegevuse olemus on paljuski erinevad, on tänapäeval tendents jälitustegevuse legaliseerimise ja sellele tõendusliku jõu omistamise poole. (Шепитько, 2012, c. 24) Jälitustoimingute tegemisel

kasutatakse kõrvuti spetsiifiliste jälitustegevuse taktika võtetega paratamatult ka kriminalistikataktika vahendeid, võtteid ja meetodeid (nt isikuga psühholoogilise kontakti loomine, unustatu taastamine).

3. KRIMINALISTIKATAKTIKA ARENGUTENDENTSID

Kriminalistikataktika kui kriminalistika ühe osa areng on tihedalt seotud kriminalistika üldise arenguga. Arengutendentsid on enim mõjutatud kuritegude uurimise rahvusvahelistumisest ja sellega seoses Euroopa kriminalistikaruumi loomise ideest, kriminaalmenetluse õiguse muutustest, uute kuriteoliikide ja kuriteo toimepanemise viiside kiirest tekkest, uusimate IKT-vahendite ja tehisintellekti kasutamisest nii kuritegude toimepanemisel ja varjamisel (nt valealibi loomiseks) kui ka nende avastamisel, uurimisel ja kohtulik arutamisel. (Shepitko, 2019, pp. 45–56)

Kriminalistikat on ajalooliselt seostatud kriminaalasjade kohtueelse uurimise staadiumiga. Lisaks kohtueelse uurimise taktikale pööratakse viimasel ajal kriminalistikataktikas üha rohkem tähelepanu selle kasutamisele ka asja kohtulik arutamisel – kohtutaktikale. See on muutunud eriti aktuaalseks võistleva kohtumenetluse mudeli kasutusele võtmisega. Ka asja kohtuliku arutamise käigus viiakse läbi erinevaid uurimistoiminguid, kusjuures alati ei ole piisav nende tegemine üksnes tehnoloogilisel tasandil, vaid sageli on tõendi kontrollimiseks vaja kasutada ka mitmesuguseid taktikalisi võtteid. Samas ei saa kohtueelse menetluse taktikalisi soovitusi n-ö üks-ühele üle kanda kohtusaali, vaid need tuleb kohandada või luua uued, arvestada asja kohtuliku arutamise eripära. Selleks on eelkõige kohtupidamise avalikkus (avaliku esinemise stress tunnistajal, kannatanul jne), ajaline piiratus ja asjaolu, et tegevus ei ole suunatud mitte niivõrd uute tõendite leidmisele ja kogumisele, aga ka olemasolevate (esitatud) tõendite uurimisele ja hindamisele. Sellega seoses saab rääkida kohtu taktikast, riikliku süüdistuse ja kaitse taktikast, aga kas ka kriminalistikast?

Sel pinnal käivad tulised ja põhjalikud arutelud teemal „advokaadi kriminalistika“, „prokuröri kriminalistika“ ja „kohtu kriminalistika“. Seega on tõusetunud küsimus nn vastase kriminalistikataktikast. Kriminalistikat ei peaks kasutama mitte ainult prokuratuur, vaid ka professionaalne kaitse. On kerkinud küsimus, kas kriminalistikataktika peaks arendama kaitsetegevuse meetodeid, tehnikaid ja vahendeid või peaks see teenima üksnes süüdistuse huve. Vastus sellele küsimusele tuleneb menetluse eesmärkidest ja võistleva menetluse põhiolemusest. Kui kaitsja soovib tõde välja selgitada, õiglust taastada ja sotsiaalseid konflikte likvideerida, peaks vastus olema jaatav. Pealegi pole peale kriminalistikaliste muid teaduslikke teadmisi, mis pakuksid juristidele teaduslikke meetodeid, tehnikaid ja vahendeid, et selgitada minevikus toimunud sündmuse asjaolusid (sündmuse retrospektiivse mudeli koostamine jälgede järgi). (Shepitko, 2019, pp. 45–56) Seetõttu

ei ole autori arvates põhjendatud rääkida eraldi advokaadi või kaitse kriminalistikast ja prokuröri või süüdistuse kriminalistikast. Kriminalistika kui õigusteaduse haru eesmärk on kuriteojälgede põhjal selgitada võimalikult objektiivne tõde selle kohta, mis on juhtunud. See peaks olema ka nii süüdistaja kui ka kaitsja eesmärk ja kui see nii on, siis kasutavad nad samu kriminalistika meetodeid. Küll aga kasutavad nad võistleva menetluse mudeli ideest tulenevalt erinevaid taktikaid, st saab rääkida süüdistaja taktikast ja kaitsja taktikast.

Kogu ümbritseva keskkonna digitaliseerumine tingib ka kriminalistikataktika arengusuunad. Üha enam pannakse kuritegusid toime küberkeskkonnas ja kasutades infotehnoloogilisi vahendeid, mistõttu kuriteod kajastuvad valdavalt digitaalse jäljepildi kaudu. Digitaalsed jäljed on tüüpilised info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kuritarvitamisega seotud kuritegevusele. See omakorda toob kaasa vajaduse töötada kriminalistikataktika valdkonnas välja uued, digitaalsete tõendite kogumiseks sobilikud ja efektiivsed taktikavõtted ja soovitused. (Meteňko & Meteňko, 2018, pp. 460 – 487)

Digitaalsete tõendite kogumise, uurimise ja tõendamisel kasutamise kiire arengu tõttu on võetud kasutusele termin *digitaalkriminalistika* (ingl *digital forensics*). Paraku tuleb tõdeda, et teaduskirjanduse põhjal ei ole välja kujunenud ühtset seisukohta, kas digitaalkriminalistika on eraldiseisev kohtuteaduse haru või liigitub see eraldi mingisse kriminalistikavaldkonda. Ameerika Ühendriikides tunnustas American Academy of Forensic Sciences 2008. aastal digitaalkriminalistikat kui eraldisesivat kohtuteaduste haru, tõsi küll digitaal- ja multimeediateadusena (ingl *Digital and Multimedia Sciences*). Samas ei tunnistanud Austraalias töötanud kolmest kriminalistikakeskusest ükski arvutikriminalistikat eraldi suunana. (Kessler, 2011, pp. 55–72)

Kuhu liigitub digitaalkriminalistika Eesti õigussüsteemis? Kas saame väita, et digitaalkriminalistika on iseseisev kriminalistika osa või hoopiski kriminalistikatehnika valdkond, nagu trassoloogia või ballistika või hoopiski kriminalistikataktika üldosa? Autori arvates on tegemist kriminalistikatehnika valdkonnaga, millele viitab kokkulangevus uurimiseseimes, eesmärkides ja tegevuse printsiipides. (Lall et al., 2021)

Uurimistoimingute läbiviimise tingimuste, käigu ja tulemuste talletamisel kasutatakse ikka rohkem digitaalse salvestamise vormi, kusjuures suund on paberprotokollidest loobumisele (Riigikogu, 2021). See aga nõuab mitte üksnes uurimisasutuste tehnilise baasi arendamist, vaid ka uurimistoimingute tegemise uute taktikaliste soovituste ja kriminaalmenetluse vajadustele vastavate uute uurimistoimingute väljatöötamist.

Eesti praktikas oli viimaseks uueks uurimistoiminguks ütluste seostamine olustikuga, mis oli esialgu taktikaliseks soovituseks ja 1970. aastatel sai seaduses (ENSV kriminaalprotsessi koodeks) iseseisvaks uurimistoiminguks.

Eesti kriminaalmenetluse praktikas on paradoksaalne, et ühelt poolt räägitakse vajadusest loobuda traditsiooniliste uurimistoimingute protokollide kirjutamisest ja minna

järk-järgult üle uurimistoimingute digitaalsele salvestamisele (Riigikogu, 2021). Teisalt on aga uurimisasutuste praktikas üha laiemalt kasutusel turvakaamerate ekraanipildi kirjeldamine asitõendi vaatlusprotokollis.

Arengutendentsid tingivad kriminalistikataktika piiride ja selle uuringute laienemise. Nii võiks mõne teadlase arvates tänapäevase kriminalistikataktika struktuuri vaadelda kolmetasandilisena:

- 1) üldosa (kriminalistikataktika mõiste, ese ja printsiibid, uurimise planeerimine ja korraldamine, õpetus uurimisversioonist jt);
- 2) üksiktaktikad ehk sektorid (uurimistaktika, kohtulik taktika, kuriteo taktika jt), mis sisaldavad ka uurimistoimingute taktikaid;
- 3) konkreetsete teaduslikud üksikteooriad (taktikaliste otsuste vastuvõtmine, uurimissituatsiooni teooria, taktikaliste võtete süsteemid, sh taktikaline kombinatsioon jt). (Шепитько, 2012, с. 24)

KOKKUVÕTE

Kriminalistikataktika kui kriminalistika alamsüsteem tekkis ja hakkas arenema XX sajandi algusest. Taktika ja strateegia terminid on kriminalistikasse üle võetud sõjateadusest ja adapteeritud kuritegevusevastase võitluse eesmärkidel. Nende mõistete omavaheline suhe on vaadeldav kui üksik ja üldine, kus taktikaline tasand on üksiku lahingu võitmine ja strateegiline tasand kogu sõja võitmine.

Oluline on kuritegude uurimise tehnilise, taktikalise ja metodoloogilise tasandi omavahe- lised seosed, see, et süsteemis madalam tase sisalduks kõrgemas: taktika liidab endasse tehnika ja metoodika omakorda sisaldab nii tehnikat kui ka taktikat.

Tänapäevaste kriminalistikaõpikute analüüs võimaldab teha järelduse, et kriminalisti- kataktika keskne element (südamik) on taktikalised võtted ja nende kombinatsioonid. Tänapäeval on kriminalistikataktikal kaks tähendust: esiteks uurijate oskus teha oma tööd; teiseks on see kriminalistika iseseisev osa, mis õpib tundma uurimistegevuse organiseerimise olemust. Esimesel juhul on jutt uurijate töö sisust ja erisustest, teisel juhul teadmiste süsteemist, mis moodustab kriminaalmenetluse organiseerimist uuriva kriminalistika osa. Tuleb nõustuda I. Vozgrini (2003, с. 196) väitega, et ei saa võrdsus- tada kriminalistikataktikat kogu kriminaalmenetlusega. Viimane on palju laiem tegevus ja sisaldab karistusõiguslikke elemente, nagu kuriteo kvalifitseerimine, või menetlusõigus- likke elemente, nagu näiteks kriminaalmenetlust tagavad toimingud, mida ei saa kuidagi arvata kriminalistikataktika hulka.

Eestis ei ole tegeldud kriminalistikataktika mõiste ja süsteemi teoreetiliste arutlustega, mistõttu puudub kriminalistikataktika ja kriminaalmenetluse omavahelise suhte selge määratlus. Sellises piiride hägususe situatsioonis võib uurimistoimingute tegemisel raskuspunkt kalduda kriminaalmenetluse õiguse poole, kuna see seondub rohkem tõendi lubatavuse kategooriaga ja sellekohane eksimus kajastub selgesõnaliselt kohtu otsuses. Puudujäägid tõendi kvaliteedis on varjatamad ega kajastu sageli otseselt kohtu otsuses, kuid ei ole tõendamisel väiksema kaalukusega.

Tänapäeval tõstatuvad süüdistuse ja kaitse taktika küsimused. Huvi kriminalistikataktika vastu on suurenenud ka seoses katsetega muuta kriminalistika paradigmat ja ümber hinnata informatsiooni ja tõendite kogumise lubatavate viisidega seotud kontseptsioone. Elkõige neid, mis on seotud digitaalsete tõendite kogumisega, nagu näiteks kaugläbiotsimine, aga samuti arvestades uuemaid teadusuuringute tulemusi. Tuleb nõustuda V. Shepitko (2012, c. 24) arvamusega, et kriminalistikataktika arengutendentsid nõuavad selle uuringute piiride avardamist

Kriminalistikataktika peamised arengutendentsid on osakaalu suurenemine kohtumenetluses, kohtumenetluse spetsiifikat arvestavate taktikate väljatöötamine, kuritegevuse küberruumi liikumist ja digitaalsete jälgede kogumise vajadusi arvestavate efektiivsete uute taktikavõtete ja uurimistoimingute väljatöötamine ning sisemise struktuuri muutused, arvestades kriminalistika üldisi arengusuundi.

RAIVO ÖPIK

Sisekaitseakadeemia, politsei- ja piirivalvekolledži süüteo menetluse õppetooli lektor

E-post: raivo.opik@sisekaitse.ee

Raivo Öpik lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonna 1976. Pärast seda on ta töötanud 23 aastat uurijana ja uurimisjuhina. Alates aastast 1999 on Raivo Öpik töötanud Sisekaitseakadeemias eri ametikohtadel ning õpetanud kriminalistika metodoloogiat, -taktikat ja eriliigiliste kuritegude uurimise meetodikat. Raivo Öpik õpetab ka koosseisuvälise õppejõuna Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas kriminalistikakursust. Lisaks on Raivo Öpik Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi ja Leedu Kriminalistika Seltsi liige.

KASUTATUD ALLIKAD

- Аверьянова, Т. В., Белкин, Р. С., Корухов, Ю. Г., Россинская Е. Р., 2007. *Криминалистика: учебник для вузов*. 3-е издание. Москва: Издательство НОРМА.
- Агафонов, В., Филиппов, А., 2002. *Криминалистика*. Москва: Юриспруденция.
- Белкин, Р. С., 1997. *Курс криминалистики. Том 1*. Москва: Юристъ.
- Гаврилин, Ю. В., 2004. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах. Москва Книжный мир.
- Филиппова, А. Г., 2011. *Криминалистика: учебник*. Под общей ред. 4-е издание. Москва: ЮРАЙТ.
- Gross, H., 1922. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik / von Hans Gross*. 7. Aufl. / bearbeitet von Erwein Höppler. München; Berlin: Schweitzer.
- Гросс, Г., 2002. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст. [Võrgumaterjal] Leitav:<https://www.scribd.com/document/455833794/Ганс-Гросс-Руководство-для-судебных-следователей-как-система-криминалистики-pdf> [Kasutatud 17.12.2021].
- Jaeger, R. R., 2000. *Kriminalistisch Kompetenz. Kriminalwissenschaften, Kommentiertes Recht und Kriminalistik für Studium und Praxis*. Band 1. Chefredaktion: Rolf Rainer Jaeger. Lübeck: Schmidt-Römhild.
- Jäilitustegevuse seadus* (1994) RT I, 1994, 16, 290.
- Kessler, G. C., 2011. Judges' Awareness, Understanding, and Application of Digital Evidence. *Journal of Digital Forensics, Security and Law*, 6(1), pp. 55–72.
- Колдин, В. Я., 2007. Введение. Кнг: под ред. Колдина В.Я. *Криминалистика: информационные технологии доказывания*. Москва: Зерцало-М, с.14–29.
- Kolecki, H., 2012. Современное состояние криминалистики как университетской дисциплины в Польше, *Криминалист первопечатный*, 5, с. 24–39.
- Крестовников, О. А., 2007. Основы криминалистической тактики. Кнг: под ред. Колдина, В. Я. *Криминалистика: информационные технологии доказывания*. Москва: Зерцало-М, с. 448–484.
- Kriminaalmenetluse seadustik* (2003) RT I, 2003, 27, 166.
- Lall, A., Tohter, M. & Öpik, R., 2021. Some aspects of digital forensics in the Republic of Estonia. *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Bratislava, pp. 133–146.
- Lindmäe, H., 1972. *Uurimistaktika*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Lindmäe, H., 1995. *Menetlustaktika I*. Tartu: Juristide Täienduskeskus (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda).

- Lindmäe, H., 1998. *Menetusmetoodika 1*. Tallinn: Juura (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda).
- Malevski, H., 2014. Correlation Problem of Tactics and Strategy in Criminalistics and Law Enforcement Bodies Activity. *A First Printed Criminalist*, 9, pp. 99–120.
- Meixner, F., 1954. *Kriminaltaktik: in Einzeldarstellungen*. Hamburg: Kriminalistik Verlag.
- Meteňko, J. & Meteňko, M., 2018. Digital trace as a future of Criminalistic. *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Odessa, pp. 460–487.
- Можяева И. П., 2012. Структура криминалистического учения об организации расследования преступлений. *Вестник криминалистики*, вып. 1 (41), с. 7–12.
- O`Hara, C. E. & Osterburg, J. W., 1972. *An Introduction to Criminalistics. The Application of the Physical Sciences to the Detection of Crime*. New York: P.X.
- Riigikogu, 2021. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (kriminaalmenetluse seadustiku revisjon) eelnõu seletuskiri. [Võrgumaterjal] Leitav:[https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/d10291ef-980a-4b1d-8852-bab30d7e25f3/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20\(kriminaalmenetluse%20seadustiku%20revisjon\)](https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/d10291ef-980a-4b1d-8852-bab30d7e25f3/Kriminaalmenetluse%20seadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20(kriminaalmenetluse%20seadustiku%20revisjon)) [Kasutatud 18.03.2022].
- Shepitko, V., 2019. The developments of scientific perceptions of tactics of criminalistics and modern trends. *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Kaunas, pp. 45–56.
- Шепитько, В. Ю., 2012. *Проблемные лекции по криминалистике прочитанные в Балтийском федеральном университете имени Иммануила Канта*. Харьков: „Апостіль“.
- Шнейкерт, Г., 1925. *Учение о приметах для опознавания: руководство для работников уголов. розыска: пер. с нем*. Москва: Гостехиздат.
- Терехович, В. Н., 2015. *Теория криминалистики. Общая часть*. Рига [s.n.].
- Вайнгарт, А., 1912. *Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений; перевод с немецкого под редакцией и с примечаниями В. И. Лебедева, дополненный фотографиями и рисунками из коллекций уголовно-сысской части Департамента полиции*. С.-Петербург: Издание „Вестника полиции“, (Тип. Министерства внутренних дел).
- Винберга, А. И., Митричева, С. П., Тарасова-Родионова, П. И., 1950. *Криминалистика: [учебник для юридических вузов]*. Под редакцией. Москва: Государственное издательство юридической литературы.
- Возгрин, И. А., Иванов, И. И., Кузьминых, К. С. и др., 2001. *Криминалистика. Схемы и терминология*. Учебное пособие. Санкт-Петербург: Фонд „Университет“.

- Возгрин, И. А., 2003. *Введение в криминалистику. История основы теории библиография*. Санкт-Петербург Юридический центр Пресс.
- Walder, H., 1996. *Kriminalistisches Denken*. Heidelberg: Kriminalistik Verlag.
- Õpik, R., 2009. Kriminialistika sisejulgeoleku valdkonna teaduse ja õppeaine. *Sisekaitseakadeemia toimetised*, 9, lk 70–87.